

Milena Košak Babuder
Pedagoška fakulteta Univerze v Ljubljani

UČENCI Z BRALNO NAPISOVALNIMI TEŽAVAMI (DISLEKSIJA) – POMOČ PRI IZBIRI IN OBRAVNAVA VSEBIN ZA BRALNO ZNAČKO¹

Disleksija je kombinacija zmožnosti in težav, ki vplivajo na učenje branja in pisanja pri približno desetih odstotkih otrok, ki so povprečno ali celo nadpovprečno inteligentni. Vendar pa se težave ne pojavljajo samo na področju branja in pisanja, ampak imajo otroci z disleksijo posebne potrebe tudi na socialnem in motoričnem področju ter na področju organizacije. Z upoštevanjem njihovih posebnih potreb ter z uspešnim motiviranjem, izvajanjem pomoči in prilagoditev, lahko mentorji dosežejo, da otroci sodelujejo pri bralni znački, pridobivajo strategije, ki jim pomagajo, da napredujejo, so uspešni pri učenju ter optimalno razvijejo svoje potenciale.

Dyslexia is a combination of abilities and difficulties, affecting the learning of reading and spelling with about ten percents of children, whose intelligence is average or even above average. Yet the difficulties do not occur only in the field of reading and writing: children suffering from dyslexia also have special social and locomotoric needs, as well as problems with organization. By paying respect to their specific needs, by efficient motivating, assistance and adaptations, mentors can make these children participate in the reading badge and acquire strategies, which help them progress, be successful in learning and develop their potentials to the optimum degree.

1. Disleksija – specifična učna težava

Disleksija je notranje (nevrofiziološko) pogojena bralno-napisovalna težava in izvira iz razvojnih posebnosti ali iz posebnosti delovanja osrednjega živčevja. Sodobna literatura navaja številne dokaze o genetični nagnjenosti (predispoziciji) za nastanek disleksije. Disleksija je ena od najbolj raziskanih motenj v skupini specifičnih učnih težav. Zanje velja, da se razprostirajo na kontinuumu od lažjih in zmernih do izrazitih ter od kratkotrajnih do tistih, ki trajajo vse življenje. Vsem specifičnim učnim težavam so skupne določene značilnosti. Kažejo se z zaostan-

¹ Prispevek je nastal v okviru projekta *Strokovne podlage za nadaljnji razvoj in uresničevanje Koncepta dela »Učne težave v osnovni šoli«*, ki ga financirata Evropski socialni sklad in Ministrstvo RS za šolstvo in šport. Predstavljen je bil na simpoziju *Kako naj mentor razvija bralno zmožnost posameznika* (16. 10. 2009).

kom v zgodnjem razvoju in/ali v izrazitih težavah na katerem koli področju, kot so: pozornost, pomnjenje, mišljenje, koordinacija, komunikacija, branje, pisanje, pravopis, računanje, socialna kompetentnost in čustveno dozorevanje (Magajna in sod.: 2008).

2. Posebne vzgojno-izobraževalne potrebe otrok z disleksijo

Otroci z disleksijo sodijo po naši šolski zakonodaji (*Zakon o osnovni šoli*: 1996) v skupino otrok s posebnimi potrebami in so kot učenci z učnimi težavami upravičeni do prilagajanja metod in oblik dela v procesu poučevanja, do vključitve v dopolnilni pouk in drugih oblik individualne in skupinske pomoči (1996: 12. člen). Posebne vzgojno-izobraževalne potrebe otrok z disleksijo se kvalitativno in kvantitativno razlikujejo od vzgojno-izobraževalnih potreb vrstnikov. Njihovi izobraževalni dosežki so pogosto neusklajeni z njihovimi sposobnostmi in vloženim trudom.

Težav otrok z disleksijo ne moremo povezovati le z izobraževalnimi dosežki. Kompleksne vzgojno-izobraževalne potrebe imajo tudi na naslednjih štirih področjih (Kavkler: 2007, po Lewis in Doorlang: 1987):

- **na področju organizacije in načrtovanja** – Zaradi slabih organizacijskih sposobnosti imajo neurejene zapiske, težave pri prepisovanju s table, pozabljajo pravila, naloge, pripomočke, slabo ocenjujejo prioritete in slabo načrtujejo porabo časa (težave pri pisnem preverjanju znanja, pisanju domačih nalog, pri učenju itd.). Njihovo sodelovanje pri bralni znački se kaj hitro konča, ker ne znajo načrtovati časa za branje posamezne knjige, pozabijo na dogovore, kje in kdaj bodo predstavili prebrano knjigo ...
- **na področju motorike** – Slabše razvite imajo zlasti finomotorične spretnosti, ki se pri izobraževalnih predmetih kažejo v težavah pri pisanju (hitrost), risanju, oblikovanju, manipuliranju s pripomočki itd. Zaradi težav na področju pisanja je pomembno, da mentorji bralne značke od otroka ne zahtevajo predstavitve prebrane knjige v pisni obliki.
- **na področju socializacije** – Zaradi slabše sposobnosti socialne integracije so otroci z disleksijo slabše vključeni v socialno okolje, saj težje razumejo pravila, socialne relacije, neverbalne znake socialnih sporočil itd. Zaradi slabše razvitih socialnih veščin imajo slabše razvite učne (samoregulacijske) spretnosti (in posledično težave pri samostojni in kakovostni izpeljavi naloge, npr. bralne značke, glede na svoje potenciale) ter slabše sodelovalne spretnosti, ki jih ovirajo pri učinkovitem sledenju navodilom, smotrnem koriščenju časa za bralno značko in sodelovanju z mentorjem bralne značke.
- **na področju vzgojno-izobraževalnih dosežkov** – Na izobraževalno uspešnost otrok z disleksijo imajo vpliv šibke verbalne sposobnosti (težave s priklicem in pomnjenjem posameznih besed in pojmov, uporabo ustreznih pojmov, itd.), težave s pozornostjo in koncentracijo (težje se dalj časa osredotočajo na reševanje problemov, delanje in reševanje domačih nalog ter se tudi sicer hitreje utrudijo), slabše perceptivne sposobnosti, nižja motivacija za učenje branja in pisanja ter za branje na sploh (kar vpliva na hiter upad motivacije za sodelovanje pri bralni znački) ter težave, povezane s konceptualnimi, deklarativnimi in proceduralnimi znanji.

Dobro poznavanje vzgojno-izobraževalnih potreb otrok z disleksijo omogoča vsem pedagoškim delavcem v šoli, tudi mentorjem bralne značke, načrtovanje ustreznih oblik pomoči in pristopov za delo z omenjeno skupino otrok.

3. Spodbujanje učencev z disleksijo k sodelovanju pri bralni znački

Mentor bralne značke lahko spodbudi otroke z bralno napisovalnimi težavami k sodelovanju na najrazličnejše načine:

- Izdelava časovnega načrta in kontinuirano mentorjevo spodbujanje – mentor bralne značke in otrok skupaj izdelata in napišeta časovni načrt, ki bo otroku v pomoč, hkrati pa bo mentor z rednim preverjanjem pomagal vzdrževati otrokovo motivacijo. V časovnem načrtu je vključen čas, v katerem bo učenec prebral posamezno knjigo, ter okvirni datumi, ki so namenjeni predstavitvi knjige.
- Organiziranje bralnih ur, na katerih mentor bralne značke otrokom približa posamezno knjigo tako, da prebere posamezni odlomek oz. poglavje. Pri izbiri knjige upošteva interes otroka in njegove bralne sposobnosti.
- Ureditev bralnih kotičkov oz. polic s knjigami, predstavljenimi na nekoliko drugačen način. Knjigo skušamo predstaviti tudi vizualno, z ilustracijami in ne le z besedami. Predstavimo odlomke, ki so za otroke zanimivi, humoristični ... Otroke, ki so knjigo že prebrali, spodbudimo, da narišejo risbice, stripe ali napišejo svoje mnenje o knjigi.
- Objavljanje seznamov knjižnih del na vidnem mestu v knjižnici, v razredu. Na seznamih so lahko navedene knjige, ki so primerne za oklevajoče bralce in bralce z disleksijo, ter knjige, ki so primerne tudi za zahtevnejše bralce. Seznami mentorji bralne značke oblikujejo skupaj s knjižničarji. Knjige, ki so primerne za otroke z disleksijo, so zelo priljubljene med vsemi otroki, ne le med otroki z disleksijo.

4. Oblika in izgled bralnega gradiva, ki olajša branje bralcem z disleksijo

Večini ljudi uspe večino branja avtomatizirati do takšne stopnje, da uporabljajo pri tem le malo zavestnega napora. Za nekatere bralce z disleksijo dekodiranje besed ni vedno avtomatična veščina. Pogosto imajo občutek, da se med branjem črke premikajo, skačejo, prekrivajo, valovijo ali skrčijo do tolikšne mere, da jih ne prepoznajo. Ker se pretežno ukvarjajo s samo tehniko branja, je spremljanje in razumevanje vsebine oteženo in okrnjeno.

K izbiri knjige, ki bi jo radi prebrali, nas ne vodi le njena vsebina, ampak je pomemben tudi papir, na katerem je natisnjena, oblika in velikost črk, kakšni so razmiki med vrsticami ipd. Veliko raje segamo po knjigah, kjer je vsebina popremljena z ilustracijami in so pomembne informacije uokvirjene in napisane z okrepljenim tiskom. Otroci, ki večino branja usvajajo počasneje in oklevajoče in pri katerih je proces avtomatizacije oviran zaradi specifične motnje branja – disleksije, sporočilo napisanega težje sledijo. K njihovi uspešnosti in pripravljenosti za branje močno prispevata oblika in jezikovna zahtevnost bralnega gradiva. Zelo pomembno je, da je napisano gradivo oblikovano tako, da so njegove informacije bolj dostopne in omogočajo bralcem z disleksijo več časa za njihovo razumevanje.

4.1 Kriteriji, ki so nam v pomoč za opredelitev slikanic in knjig, dostopnejših za bralce z disleksijo

Spodaj nanizani in opisani kriteriji so povzeti iz slogovnega vodnika za disleksijo (Dyslexia Style Guide), ki je objavljen na spletni strani Britanske zveze za disleksijo (<http://www.bdadyslexia.org.uk/extra352.html>).

Oblika tiskanih črk

- Črke naj bodo zaokrožene, z razločnim in čitljivim izgledom, prijetnim na pogled. Priporočljiv je tisk, kjer je med črkami prostor, da si črke ne sledijo tesno druga za drugo. Črke, ki imajo neobičajno obliko, povzročajo pri branju težave.
- Najustreznejša oblika tiska je Arial ali Comic Sans, primerna je tudi oblika Verdana, Helvetica, Tahoma in Trebuchet. Poševna oblika črk ni ustrezna, ker je takšna oblika pisave težko berljiva.
- Velikost črk naj bo nekoliko večja, med 12pt ali 14pt do 18pt. Otroci sami raje izbirajo knjige z večjimi črkami.
- Če je le možno, izbiramo za otroke, ki že poznajo male tiskane črke, slikanice z malimi namesto velikimi tiskanimi črkami. Male tiskane črke so lažje berljive, ker s svojimi repki in zankami nad in pod črto poudarjajo svojo obliko. Besedilo, kjer so poudarjene besede napisane z velikimi tiskanimi črkami, je težje berljivo.

Papir

- Najustreznejša je krem ali sivo-bela barva papirja. Črna barva tiska na beli podlagi ustvarja kontrast, ki povzroča bleščanje.
- Moten papir brez leska je ustrežnejši kot bleščeči papir, ker zmanjšuje bleščanje.

Slog predstavitve besedila

- Način predstavitve besedila lahko močno vpliva tako na berljivost kot na začetni vidni vtis.
- Vrstice naj imajo največ 60 do 70 znakov. Pri predolghih ali prekratkih vrsticah se oči preveč naprezajo.
- Med odstavki so priporočljivi presledki, s katerimi je besedilo ločeno in daje občutek zračnosti.
- Slikanice in knjige z zgoščeno napisanimi besedili niso primerne. Otroci se ustrašijo količine besedila in se kaj hitro izgubijo med vrsticami.
- Lažje berljive so slikanice in knjige, v katerih so vrstice poravnane le na levem robu. Ob obojestranski poravnavi besedila so presledki med besedami v vrsticah neenakomerni, kar otežuje branje.
- Priporočljiv je širši, od 1.5 – 2 razmik med vrsticami. Bralcu omogoča lažje sledenje s prstom in zanesljivejše prehajanje iz ene vrstice v drugo. Zaradi težav z orientacijo bralci z disleksijo pogosto preskočijo vrstico v strnjem besedilu.

V slovenskem prostoru so številne priljubljene slikanice za otroke doživele natis v različnih oblikah. Nekatere so oblikovane bolj, druge manj prijazno za otroka z disleksijo. Mentor bralne značke lahko pomaga otroku pri izbiri slikanice, v kateri je zgodbica natisnjena tako, da jo bo otrok lažje in z večjim veseljem bral.

Stil pisanja

Na bralca vpliva tudi jezikovni stil, ki je uporabljen v besedilu. Ob dolgih in zapletenih povedih se bralec z disleksijo slabše orientira in jih težje razume. Prav tako težje sledi besedilu, ki vsebuje veliko pridevnikov, opisov in razmišljanj ter je napisano v arhaičnem jeziku.

- Knjige naj bodo dinamične, razgibane, v njih naj prevladuje dvogovor. Takšen način pisanja omogoča bralcu, da se lažje vživi v literarno dogajanje.
- Povedi naj bodo kratke in enostavne, z največ 15–20 besedami.
- Pozorni bodite, kje v vrstici se prične poved. Osebe z disleksijo težje sledijo povedi, ki se začne na koncu vrstice.

4.2 Pa še nekaj namigov, kako lahko otrokom olajšamo branje

(Košak Babuder: 2005, 2008)

- Dober kontrast med ozadjem in črkami (priporočljiv je okrepljen temno zeleni tisk na rumenem, krem, svetlo zelenem ali sivo belem papirju). Otroku svetujemo, da uporablja bralna ravnilca ali barvne plastične prosojnice, ki se namestijo čez besedilo.
- Mnogim ljudem ustrezajo tudi druge bolj ali manj izrazite barve ozadij. Ker ni velik knjig, ki bi bile natisnjene na barvnem papirju, si lahko bralci s težavami pomagajo tudi z barvnimi ravnilci (prosojnicami). Barvno ozadje zmanjša vizualne težave pri otrocih in odraslih z disleksijo ter izboljša percepcijo natisnjene besedila. Z barvnimi prosojnicami se zmešča učinke običajno natisnjene besedila, ki so lahko za otroka zelo izčrpavajoči. Beli papir povzroča vizualne težave, imenovane tudi »Mears/Irlen sindrom« ali »vizualni stres«. To velja tako za bralce z disleksijo kot tudi tiste brez nje. Otroci z vizualnimi težavami in tisti z disleksijo imajo ob običajnem tisku (črni tisk na belem papirju) pogosto občutek, kot da se besedilo premika ter da postajajo vrstice zamegljene. Kako in zakaj barva pomaga pri branju, še vedno ni čisto pojasnjeno. Obarvan papir in obarvane prosojnice, ki jih položimo na besedilo, zmanjšajo kontrast in s tem bleščanje belega papirja. Bralec nato lahko bere hitreje, dalj časa, se počuti manj utrujenega in bolje razume to, kar bere. (<http://www.dyslexic.com/vision>). Priporočljivo je, da pri vseh otrocih s težavami pri branju in pri katerih ugotavljamo disleksijo, preverimo njihovo branje z uporabo barvnih prosojnic. Če le-te pripomorejo k boljšemu branju, skušamo ugotoviti, katera barva ozadja jim najbolj ustreza. Barvne prosojnice niso »zdravilo«, ampak le sredstvo za obvladovanje simptomov disleksije.
- Namesto barvnih prosojnic lahko otroci uporabljajo očala z obarvanimi lečami (modrimi, roza), ki imajo podoben učinek na branje.
- Izbiramo slikanice, ki imajo besedilo le na eni strani, ločeno od ilustracije, oziroma je besedilo pod ilustracijo. Otroci težko berejo besedilo, ki je razdrobljeno med ilustracijami po celotni strani.

- Prav tako so ustrežnejše slikanice in knjige, v katerih besedilo ne leži na grafičnem ozadju oz. ilustraciji.
- Ilustracije naj bodo v kontrastnih barvah, s čim manj izraženimi detajli.
- Izbira bralnega gradiva ni pomembna le pri otrocih z disleksijo, ampak tudi pri tistih otrocih, katerih jezikovni razvoj in percepcija se počasneje razvijata. Zapletene besede in svojske besedne fraze prispevajo le k večji otrokovi zmedenosti, zato izbiramo jezikovno preprostejše vsebine in se izogibamo vsebinam z arhaičnim jezikom.

Opisani kriteriji in priporočila so v pomoč tako učiteljem kot staršem pri izboru slikanic ali knjig, ki bodo privlačne in v izziv otrokom in mladostnikom s še neavtomatizirano večšino branja.

4.3 Kako lahko otroci sami določijo, ali so knjige za njih ustrezno zahtevne

Kako v množici knjig najti takšno, ki bo po težavnosti ravno pravšnja, da ne bo prezahtevna ali preveč enostavna, je še zlasti pomembno za otroke z disleksijo. Pri samostojnem izbiranju knjige si največkrat izberejo takšno, ki jo že zelo dobro poznajo, zato ob njej ne napredujejo in ne razvijajo spretnosti branja.

Metoda *Test 5 prstov* je primerna strategija, s katero si otrok sam izbere sebi primerno knjigo. Z njo otrok ugotavlja primernost knjige z določanjem števila neznanih besed na eni strani besedila. (<http://www.booknutsreadingclub.com/goldilocksrule.html>).

Metoda *Test petih prstov* za ugotavljanje jezikovne ustreznosti in primernosti besedila pri šolarjih:

- Izberi knjigo, ki ti je všeč.
- Odpri jo na sredini.
- Poskusi najti stran brez ilustracij oziroma slik.
- Prični brati na vrhu. Nadaljuj z branjem, dokler ne prideš do besede, ki je ne poznaš.
- Postavi svoj mezinec na to neznano besedo.
- Nadaljuj z branjem. Vsakič, ko prideš do besede, ki je ne poznaš, postavi nanjo naslednji prst.
- Če ti zmanjka prstov, še preden prideš do konca strani, je knjiga pretežka za samostojno branje.
- Če nisi porabil nobenega prsta, je verjetno knjiga zate preveč enostavna.
- Če si porabil manj kot pet in več kot en ali dva prsta, ko si prebral celo stran, je knjiga zate primerna, saj ti bo pomagala, da postaneš spretnější bralec.

5. Obravnavanje besedil

Mentor bralne značke mora upoštevati posebne potrebe otrok z disleksijo tudi pri obravnavanju prebranih vsebin:

- razgovor o prebranih vsebinah naj poteka v majhnih skupinah ali individualno; razgovor vodi mentor, ki otroka usmerja, da se ne izgubi v podrobnostih;
- otrok ima možnost predstaviti prebrano vsebino v obliki stripa, narisane zgodbe, miselnega vzorca, ob ilustracijah;
- mentor pomaga otroku oblikovati oporne točke (s ključnim besedami, grafičnimi oznakami), ki mu bodo v pomoč pri tekočem, povezanem pripovedovanju zgodbe.

6. Zaključek

K bralni znački lahko otroke z disleksijo uspešno pritegnejo le mentorji, ki dobro poznajo njihove posebne potrebe ter jim z učinkovitimi pristopi in prilagoditvami lahko pomagajo pri premagovanju ovir. S svojim sodelovanjem pri bralni znački, ki ni obvezna šolska dejavnost, pa otroci izboljšujejo svojo veščino branja ter usvajajo strategije, s pomočjo katerih povečujejo svojo učno uspešnost, vzpostavljajo pozitivne socialne odnose z vrstniki in odraslimi ter se tako dobro vključujejo v svoje okolje.

Viri

Marija Kavkler, 2007: Specifične učne težave pri matematiki. V: Gavin Reid in sod. *Učenci s specifičnimi učnimi težavami: Skriti primanjkljaji – skriti zakladi*. Ljubljana: Bravo Društvo za pomoč otrokom, mladostnikom in staršem.

Milena Košak Babuder, 2005: Priporočila za prilagoditve bralnega gradiva. Bilten *Bravo*, januar 2005, let. 1, št. 1, str. 12–13.

Milena Košak Babuder, 2008: Otrok z disleksijo v šolski knjižnici – spodbujanje branja in pomoč pri izbiri leposlovnih gradiv. V: Majda Steinbuch (ur.). *Programi šolskih knjižnic in razvijanje pismenosti*: zbornik referatov, (Šolska knjižnica, Letn. 18, št. 3/4, 2008). Ljubljana: Zavod Republike Slovenije za šolstvo.

Lidija Magajna in sodelavke, 2008: *Koncept dela: Učne težave v osnovni šoli*. Ljubljana: Zavod Republike Slovenije za šolstvo.

Šolska zakonodaja I. 1996. Ljubljana: Ministrstvo RS za šolstvo in šport.

Dyslexia Style Guide. [on line]. [uporabljeno 2008-05-22]. Dostopno na URL: <http://www.bdadyslexia.org.uk/extra352.html>

Visual Stress and Dyslexia. [on line]. [uporabljeno 2008-05-22]. Dostopno na URL: <http://www.dyslexic.com/vision>

Goldilocks' Rules for determining if a book is »Just Right«. [on line]. [uporabljeno 2008-05-22]. Dostopno na URL: <http://www.booknutsreadingclub.com/goldilocksrule.html>